

ПОДАТКОВІ РИЗИКИ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Ризик об'єктивно є неминучим елементом прийняття будь-якого управлінського рішення через те, що невизначеність – досить часто є однією з характеристик умов господарювання. При цьому ефективними й обґрунтованими є тільки ті управлінські рішення, які співвідносяться з припустимим рівнем ризику, обумовленим по кожній транзакції окремо, що виключає втрати катастрофічного характеру. Дана обставина вимагає дослідження ризиків та удосконалення методологічних і методичних основ управління ними, в т.ч. їхньої оцінки і визначення припустимого рівня податкових ризиків.

Сьогодні в економічній теорії такими економістами як Балабанов І.Т., Гранатуров В.М., Малашихіна М.М., Чернов В.А. та ін., стала усвідомлюватися проблема недостатньої систематизації понятійного і класифікаційного апаратів теорії фінансових ризиків. Незважаючи на досить швидкий розвиток теорії управління ризиками, він дотепер містить проблемні питання, викликані відсутністю єдиного загальноновизнаного визначення ризику.

Аналіз визначень ризику, розроблених такими авторами як Аргінбаєв К.М., Глущенко В.В., Лапуста М.Г., Романов В.С., Мігунова М.І., Циркунова Г.А., Вітлінський В.В., Клапків М.С., Осадець С.С., Андрущенко В.Л., Вишневський В.П., Луніна І.О., Мельник П.В., Опарін В.М., Онищенко В.А., Соколовська А.М., Тимченко О.М., Десятнюк О.М. та ін., дозволяє виявити основні характеристики ризикової ситуації, що зводяться до такого:

- випадковий характер події, невизначеність реалізованого на практиці результату, тобто невизначеність можливості досягнення суб'єктом своїх цілей;
- наявність декількох варіантів розвитку події чи стану середовища, у якій знаходиться суб'єкт, включаючи негативний, пов'язаний з можливістю виникнення збитку, упущеної вигоди, недосягнення суб'єктом своїх цілей. Зазначені варіанти можуть бути як усвідомлюваними, так і не усвідомлюваними суб'єктом. В останньому випадку ризики визначаються як невиявлені;
- популярність чи можливість визначення імовірності очікуваних результатів;

- імовірність виникнення втрат (збитків) чи додаткового прибутку.

Отже, ризик пов'язаний з невизначеністю досягнення суб'єктом своїх цілей, що припускає існування як негативних, так і позитивних відхилень. Стосовно податкового планування ризик варто розглядати як вид невизначеності щодо результатів досягнення суб'єктом цілей податкового планування.

Податкові ризики мають істотну значимість у системі управління фінансами, оскільки податкові відносини опосередковують більшість фінансових транзакцій, а отже, є важливим чинником, що визначає їхню ефективність. На наш погляд, критеріями оцінки якості прийнятих рішень у сфері впливу як на параметри оподаткування суб'єктів господарювання, так і на параметри загальнодержавного податкового планування у рамках управління фінансами повинні бути не тільки максимізація фінансового результату і/чи грошового потоку з метою зміцнення фінансового стану, але і мінімізація ризиків такого впливу.

Саме тому в останні роки вітчизняні вчені, політики та фахівці у сфері економічної безпеки приділяють значну увагу розробці нової концептуальної основи державної політики – концепції ризиків, яка має забезпечити сталий і безпечний розвиток держави.

Відсутність у науковій літературі загальноприйнятого термінологічного апарата податкового ризику обумовлює доцільність розгляду різних точок зору на визначення цього поняття з метою

Ганна Коломієць,
ст. викладач
кафедри фінансів
ДВНЗ
«Київський
національний
економічний
університет
ім. Вадима
Гетьмана»

МАКРОЕКОНОМІКА

формування теоретичних основ управління податковими ризиками.

Так, іноді розглядається лише зовнішня складова податкового ризику, обумовлена на основі класифікації подій, пов'язаних з виникненням ризику, таких як введення нових податкових платежів, зміна їхніх ставок і умов сплати, скасування податкових пільг та ін. [1, с.15]. Однак джерелом виникнення податкового ризику можуть бути не тільки зовнішні, а і цілий ряд внутрішніх факторів. З врахуванням такого внутрішнього джерела, як податкові помилки, податковий ризик трактує С.А. Філін, визначаючи його як імовірність втрат, пов'язаних з несприятливими змінами податкового законодавства чи з помилками, допущеними при нарахуванні податкових платежів [2, с.26]. Однак, на наш погляд, обмеження внутрішніх факторів тільки податковими помилками більше стосується мікрорівня і тому не є коректним. Більш широке визначення податкового ризику, запропоноване В.Н. Євстигнєєвим, виражає податковий ризик через оцінку «можливості виникнення в області податкового планування несприятливих наслідків» [3, с.196, 271], однак і це трактування пов'язане лише з загрозою виникнення податкових санкцій у платника податків. Уявлення про фінансові втрати іншого роду, крім податкових санкцій, з'являється у визначенні податкового ризику Д.Н. Тихонова і Л.Г. Липника, де податковий ризик виражений через можливість втрат, пов'язаних із процесом оптимізації податків, виражених в грошовому еквіваленті [4, с.105]. Аналогічної точки зору дотримує і Н.В. Бондарчук, що пов'язує податковий ризик з невизначеністю інформації щодо діючих норм права, на підставі яких приймаються поточні рішення.

Відзначимо, що податкові ризики належать до категорії спекулятивних ризиків, оскільки їхні наслідки можуть виявлятися не тільки у вигляді втрат, але й у вигляді позитивних результатів. І цей процес носить двосторонній характер. Наприклад, законодавче пом'якшення умов оподаткування спричиняє скорочення податкового навантаження, збільшення прибутку і грошового потоку для платни-

ка податку, зменшення податкових порушень і, як наслідок, зменшення податкових надходжень до державного бюджету.

В той же час, якщо для платників податків зростання рівня податкового навантаження чи фінансові втрати, пов'язані з порушенням податкового законодавства, призводять до зниження фінансових ресурсів і майнового потенціалу, то, в такому випадку, для держави податковий ризик полягає в зменшенні надходження податків як джерела формування бюджету.

Основною ознакою поняття ризиків прийнято вважати імовірність негативних наслідків. Деталізований аналіз складу негативних наслідків дозволяє розділити їх на дві групи: матеріальні втрати, у тому числі фінансові (збитки, недоодержання прибутку), і настання будь-яких негативних подій. Однак частіше у визначеннях різних видів економічних ризиків присутній лише матеріальний аспект. Так, автори статті «Фінансові ризики» у Фінансово-кредитному енциклопедичному словнику визначають їх як «ймовірність виникнення збитків, недонадходження планованих доходів, прибутку» [5]. Більш правомірним уявляється те, що до родових ознак економічних ризиків мають включатися обидві різновиди негативних наслідків. В економічних словниках ризики визначаються як можливість настання подій з негативними наслідками в результаті певних рішень або дій [6, с.346], або як вірогідність понесення збитків або втрати зиску; невпевненість в отриманні суттєвого доходу або збитку [7, с.856]. А отже, основне завдання планування має зводитися до зниження невизначеності, спричиненої ринковим механізмом [8, с.58].

Саме комплексний підхід до визначення родової ознаки поняття економічних ризиків дозволяє включити до їхнього складу як повноцінний різновид - податкові ризики, тому що їм притаманні як матеріальні, так і нематеріальні негативні наслідки. У іншому разі логічним буде погодитися з тими авторами, які вважають податкові ризики складовою частиною фінансових ризиків. Так, Циркунова Г.А. і Мігунова М.І. вважають, що: «податкові ризики представляється доцільним

розглядати як різновид ризиків фінансових, оскільки вони мають грошове вираження і спричиняють підвищення втрат» [9]. Деякі автори обмежують і фінансові втрати, вважаючи, що «ризик податковий... – це можливі донарахування податків, штрафи, пені й інші санкції податкових органів у випадку проведення ними виїзної документальної перевірки» [2].

Однак обмеження тільки фінансовими втратами при визначенні податкових ризиків уявляється не зовсім правильним з огляду на особливості податкових правовідносин.

В практиці ж вітчизняного податкового ризик-менеджменту податковий ризик визначається як вірогідна можливість порушення законодавства [10] (визначення спрямоване на процес/подію) або з доповненням «в результаті чого можливі втрати бюджету»¹ [11].

Разом з тим було б не зовсім правомірним обмежувати правові наслідки кримінальною відповідальністю. На нашу думку, формулювання визначення

«податковий ризик» для його практичного застосування повинно бути зорієнтоване на результат (наслідок), так як процес порушення законодавства – це кримінальна відповідальність² [12]. Отже, визначення «податковий ризик» має бути сформульоване як «можливість фінансових втрат унаслідок скорочення податкових надходжень до бюджету в результаті дії певної групи чинників».

На сьогодні в Україні втрати бюджету через податкові ризики визначаються показниками рівня тіньової економіки і, як результат – рівнем недонадходжень податкових платежів (відношення тіньової економіки до частки податкових надходжень в ВВП) до зведеного бюджету в результаті зростання рівня тіньової економіки. Фактично рівень недонадходжень податкових платежів можна вважати рівнем ухилення, і зі зростанням за прогнозними даними рівня тіньової економіки ухилення мають тенденцію до зростання (рис.1.)

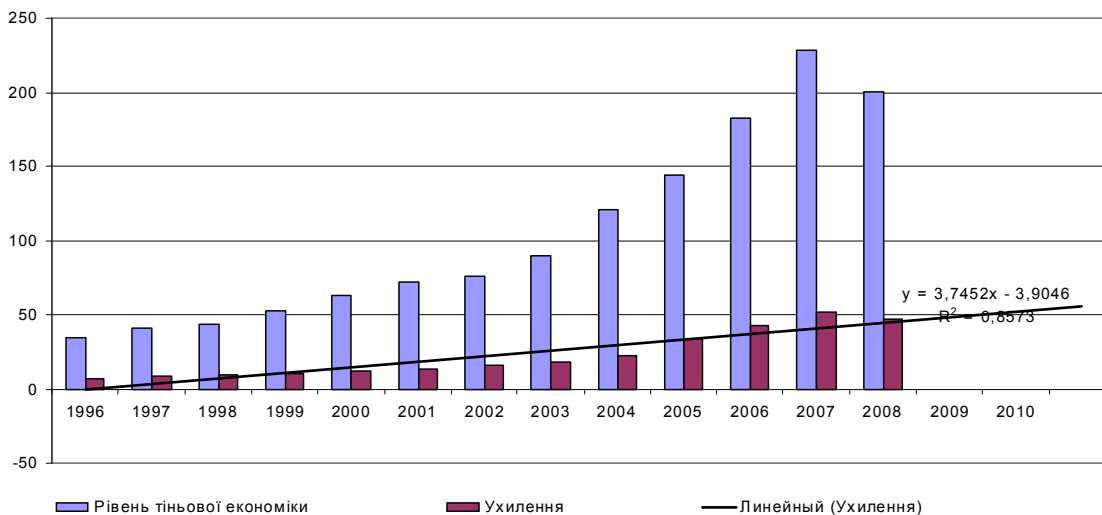

Рис.1. Прогноз зростання розміру ухилення при зростанні рівня тіньової економіки

¹ Податковий ризик - імовірність порушення податкового законодавства суб'єктами господарювання, внаслідок чого можливі втрати бюджету. (Наказ ДПА України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розподілу платників податків по категоріях уваги» (Методичні рекомендації, п.2.1) від 30.06.2006р. № 373)

Податковий ризик - можливість втрати бюджетних надходжень внаслідок достовірного чи встановленого порушення податкового і валютного законодавства. (Наказ ДПА України «Про затвердження Методичних рекомендацій з організації проведення перевірок підприємств, що входять до складу фінансово-промислових груп, інших об'єднань і великих платників податків» (Методичні рекомендації, розд. Визначення термінів) від 16.07.2007р. № 432)

Податковий ризик - імовірність порушення податкового законодавства суб'єктами господарської діяльності, внаслідок чого можливі втрати надходжень до бюджету

² Порушення податкового законодавства у вигляді ухилення від оподаткування являє собою зменшення податкових зобов'язань по податкових платежах суб'єкта господарювання засноване на свідомому, кримінально карному використанні методів приховування доходів і майна від податкових органів, створення фіктивних витрат, а так само навмисного перекичування бухгалтерської і податкової звітності (згідно зі ст.212 Кримінального кодексу України) [12]

Причинами такої тенденції сучасні науковці Вітлінський В.В. і Тимченко О.М. [13, с.132-133] вважають чотири основні групи факторів, які впливають на виникнення податкових ризиків: недоліки соціально-економічного характеру; недоліки організаційно-правового характеру; недоліки нормативно-правового характеру; чинники психологічного характеру.

На основі дослідженої наукової думки фактори виникнення податкових

ризиків можна об'єднати в три основні групи (зображені на рис.2): макроекономічні фактори (пов'язані із політичними змінами та структурною перебудовою економіки); мікроекономічні фактори – найбільш значущі та розглянуті (пов'язані з організаційно-методологічними змінами); фактори непередбаченої дії або форс-мажорні обставини (пов'язані з впливом природних та геополітичних факторів).

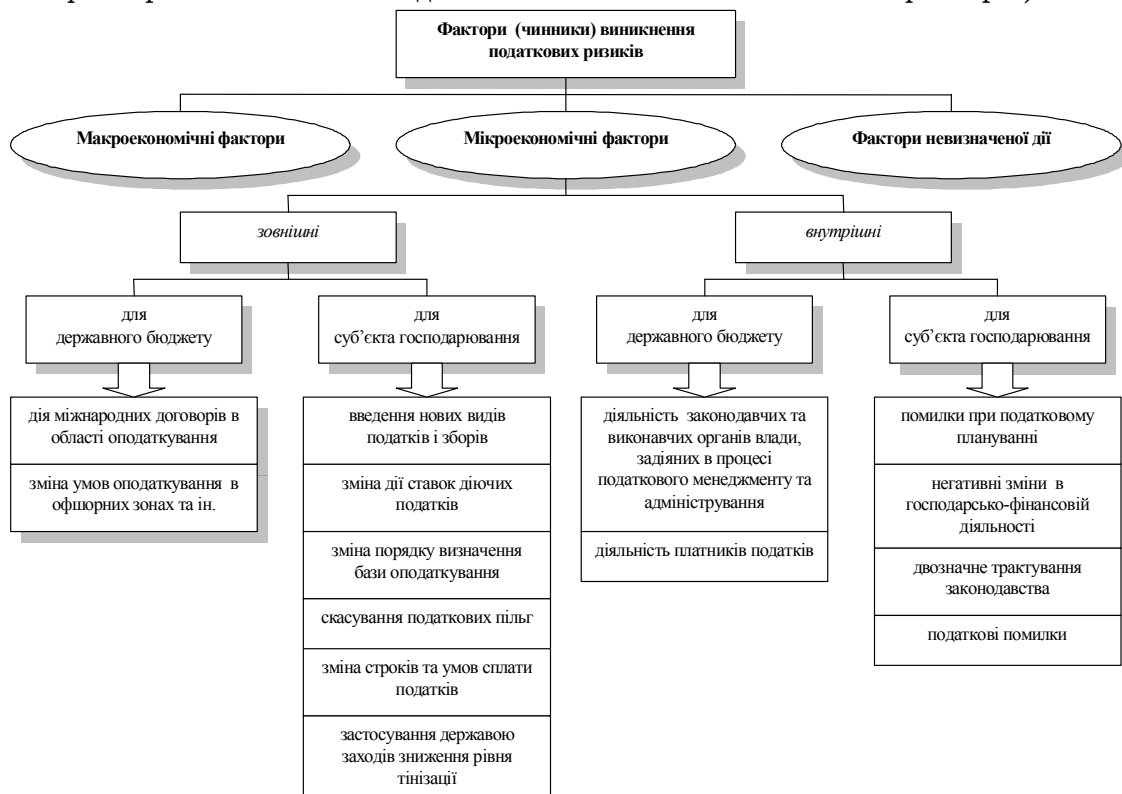

Рис.2. Фактори виникнення податкових ризиків

Виокремлюючи групи чинників, науковці виділяють на їх основі певні види податкових ризиків і якщо Десятнюк О.М. виділяє всього один вид – порушення податкового законодавства, пов'язуючи його напряму з чинниками, то більшість економістів і науковців [13, с.133;14, с.40] не визначають чіткого зв'язку «чинники ризиків – вид податкового ризику». В сьогоденній податковій практиці в Україні з введенням в дію кабінетного аудиту налічується понад 500 ризиків і ризикових факторів без їх ознакової класифікації. Однак Гранатуров В.М. [15, с.124-126] відзначає, що на відміну від підприємницького ризику, який є простим і не підлягає поділу, податковий

ризик держави, оскільки він характеризує окремий вид діяльності поряд із такими, як страхова, біржова, банківська, й унаслідок впливу на нього численних чинників та джерел ризику, слід розглядати як складний – такий, що поділяється на прості ризики.

На базі узагальнення досліджень вчених у сфері класифікації фінансових ризиків в цілому, і податкових ризиків зокрема, можна класифікувати податкові ризики, зображені на рис.3:

Різноманітність поглядів на класифікацію³ податкового ризику та фактор їх виникнення дозволяє нам вивести певну залежність «чинники ризиків – групи податкового ризику» зображену на рис.4.

³ Класифікація (від лат. classis- розряд, клас) - є система субпідрядних понять (класів, об'єктів, явищ) у якій-небудь галузі знань чи діяльності людини, складена на основі врахування загальних ознак об'єктів і закономірних зв'язків між ними і використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими об'єктами; класифікація дозволяє орієнтуватися в різноманітті об'єктів і є джерелом знань про них [157, с.276]

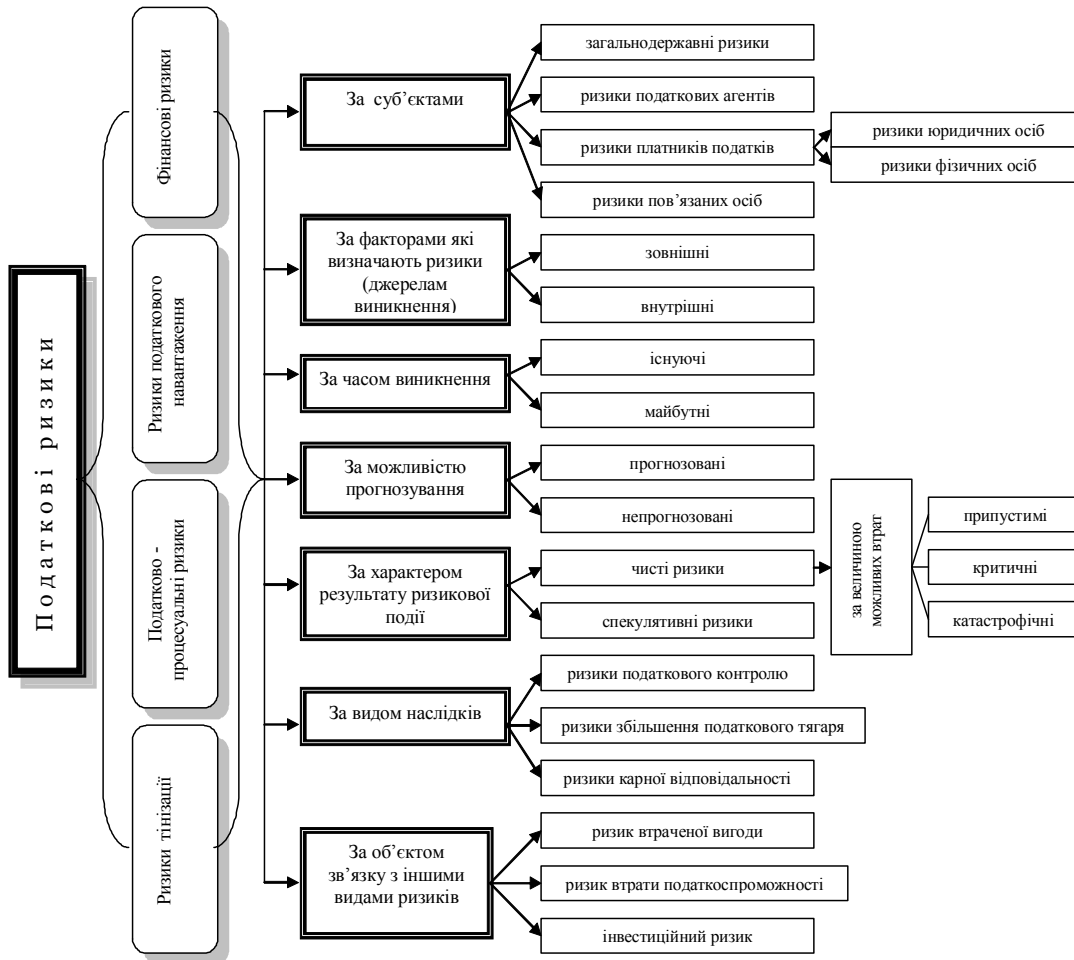

Рис.3. Класифікація податкових ризиків

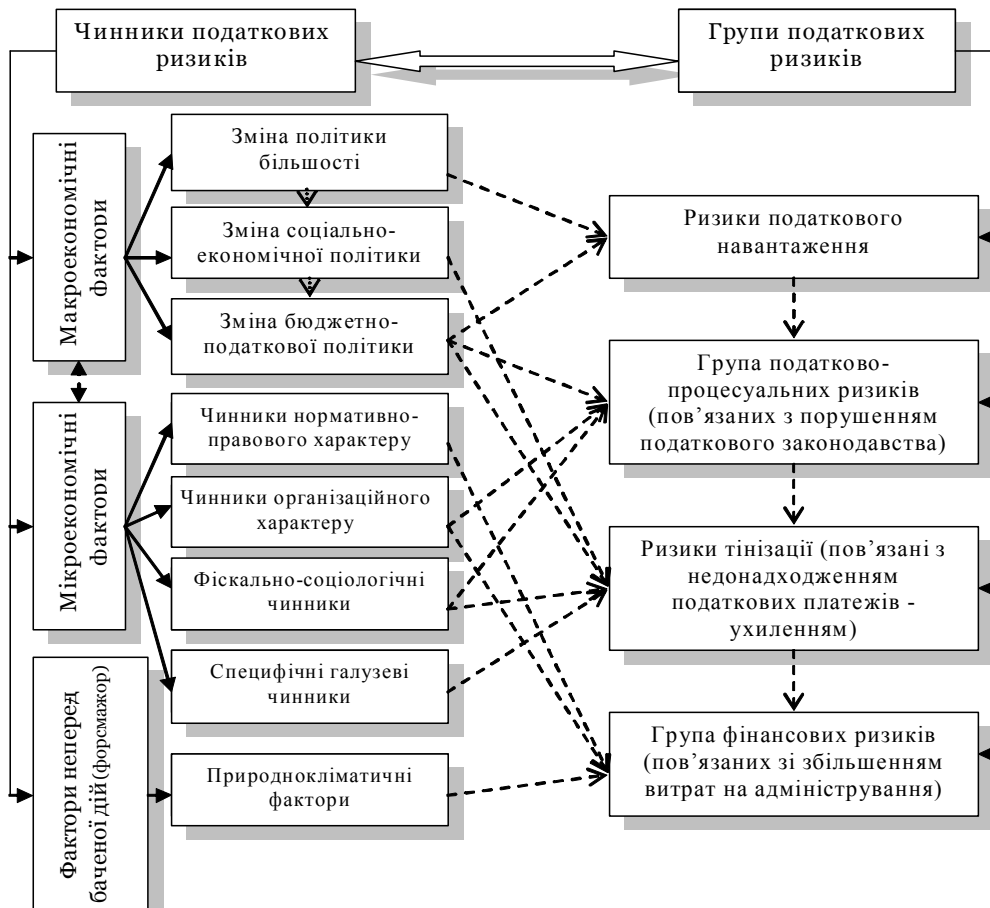

Рис.4. Чинники податкових ризиків, види податкових ризиків: їх взаємозв'язок

Оскільки податкові ризики як результат певних макроекономічних і мікроекономічних чинників впливають на результат податкового планування на загальнодержавному і корпоративному рівнях, доцільно не тільки враховувати їх у податковому плануванні, а й вживати заходи щодо управління ризиками задля зменшення податкового тягаря, а як наслідок, збільшення чистого прибутку на мікрорівні та податкових надходжень на загальнодержавному рівні, зменшення податкових втрат.

Література

1. *Козенкова Т.А.* Налоговое планирование на предприятии. – М: АиН., 1999. – 64 с
2. *Филин С.А.* Финансовый риск и его составляющие для обеспечения процесса оценки и эффективного управления финансовыми рисками при принятии финансовых управленческих решений // *Финансы и кредит.* – 2002. – № 3. С.21-31; № 4. С.9-23.
3. *Евстигнеев Е.Н.* Основы налогового планирования. – СПб.: Питер, 2004. – 288 с.
4. *Тихонов Д.Н., Липник Л.Г.* Налоговое планирование и оптимизация налоговых рисков. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 253 с.
5. *Финансово-кредитный энциклопедический словарь.* Под ред. Грязновой А.Г. – М.: Финансы и статистика, 2000. – . 1038с.
6. *Экономическая безопасность.* Энциклопедия /Под ред. Багаутдинова. – М.: Издательство «Правовое просвещение», 2001. – 512с.
7. *Большой экономический словарь/* Под ред. А.Н.Азрилияна. – 4-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт правовой экономики, 1999. – 1248с
8. *Йохансен Л.* Очерки макроэкономического планирования (пер. с англ.) – Москва, 1982. – 398с
9. *Цыркунова Г.А., Мигунова М.И.* Налоговые риски: сущность и классификация. /Г.А.Цыркунова, М.И.Мигунова // *Финансы и кредит.* – 2005. – № 33. – С.48.
10. Наказ ДПАУ «Методичні рекомендації з організації кабінетного аудиту (для юридичних осіб» від 25.11.2002р. № 567. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
11. Методичні рекомендації по моніторингу податкових ризиків, затверджені наказом Державної податкової адміністрації України від 23.10.2001 року № 428. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
12. *Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І., Клименко В. А., Матишевський П. С.* Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України / С.С. Яценко (ред.). – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : А.С.К., 2002. – 966с. – (Нормативні документи та коментарі)
13. *Вітлінський В.В., Тимченко О.М.* Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок / В.В.Вітлінський, О.М.Тимченко // *Фінанси України.* – 2007. – №3. – С.133-139
14. *Десятнюк О.М.* Моніторинг податкових ризиків (навчально-методичний посібник для слухачів центру підготовки магістрів). – Тернопіль: Воля, 2003.
15. *Гранатуров В. М., Литовченко І. В., Харічков С. К.* Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісної оцінки / НАН України; Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. – О., 2003. – 164с.